

tócsoport koncepciójának hiányosságaival, az ökológiai tévkövetkeztetések néhány fajtájával és a nemzetközi irodalom megállapításait a magyar társadalomra ráerősítő gyakorlat, valamint a téma definiálásának pontatlanságaival. Mindez bonyolult, ellentmondásokkal terhes gondolatmeneteket és közhelyszerű vagy pedig erősen vitatható, ámde „kreatív” megállapításokat eredményezett. Az alábbiakban röviden felhívom a figyelmet e hiányosságok némelyikére.

Csurgó Bernadett tanulmányában – *Képek és képzetek a mai magyar vidékről* – azt elemzte, hogy a válaszadók szerint mennyire jellemzik a vidéket az olyan tipikusnak tekinthető imázslemek, mint a természeti táj, a Balaton vagy a hegyvidék. (Képzeljünk el egy ilyen kérdést: mennyire jellemzi ön szerint a magyar vidéket a Balaton?) A vizsgálni kívánt jelenségek rossz konceptualizációjához ez esetben hozzájárult, hogy mivel a felmérést végzők nem határozták meg, mit értenek „vidéken”, a kérdezettek a vidék szinonimájára, a tájra éppúgy asszociálhattak. A szerző Megyesitől eltérő meghatározást nyújt arra, ki tekinthető vidékinek: „a közgondolkodás hagyományosan a kisvárosok és falvak lakóit tekinti vidékinek” (61. old.) – tehát nem csupán a falusi, tanyasi lakosokat. Azaz már a kötet két szerzője számára sem ugyanazt jelenti a „vidéki”, de azért a vidéképek univerzalizmusáról értekeznek. Csurgó ezt követően a különböző lakóháztípusok és a vidékfogalom társításának statisztikáját vetette össze a demográfiai adatokkal, ám nem hivatkozott Tamáska kiváló cikkére (Tamáska Máté: Hagyományos és modern falusi lakóházak örökségszociológiai vizsgálata. *Szociológiai Szemle*, 2006. 4. szám). Az a benyomás alakulhat ki bennünk, hogy a hazai empirikus kutatások eredményei kevésbé hangsúlyosan jelennek meg a kötetben, inkább a nemzetközi szakirodalom megállapításainak hazai tesztelése, semmint a honi vidékkutatás eredményeinek az értelmezése és összegzése. Pedig számtalan remek – igaz, nem kizárólag makroszintű – elemzést olvashatunk a magyar falukutatók tollából, például a Kovács Teréz szerkesztette terje-

delmes tanulmánykötetben (*VI. falukonferencia. A vidéki Magyarország az EU csatlakozás tükrében*. MTA Regionális Kutatások Központja, Bp., 2003.) és más művekben (Schwarz Gyöngyi – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós: *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. MTA, Bp., 2005.). Ezekből tájékozódhatunk a „társadalmi nemek sajátos vidéki megjelenéséről vagy a tanyák, falvak, kisvárosok kulturális folyamatairól, a helyi közösségeket individualizáló vagy újratevő hatásokról, a globalizáció és a városi fogyasztói igények kihívásairól”, mely kérdéskörökről e kötet szerkesztője szerint „nagyon keveset tudunk” (7. old.).

Csurgó Bernadett viszont kimutatja, hogy „a városiak és vidékiek vidékképzetében mindössze a Balaton megítélésében van eltérés: a városiak vidékképzetében a Balaton szerepe jelentősebb” (62. old.). Még számtalan egyéb dolgot is „kimutatott”, ám ezeket empirikus adatokkal nem igazolta.

A könyv második felét – *Tudáshasználat a vidékfejlesztésben* – is hasonló problémák jellemzik: a tanulmányok tudásszociológiai megalapozottsága kérdéses, nem definiálják, mit értenek tudáson, bár a szövegből az olvasható ki, hogy a „tudást” hol információként, hol attitűdként, hol képzetként interpretálják a kutató szerzők. Kovács Imre és Kristóf Luca tanulmányukban – *Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán* – megfogalmazzák, hogy „az új szereplők, a közvetítő projekt osztály megerősödésének következménye, hogy érdekcsoportjaik monopolizálhatják a javak áramoltatásából származó összes előnyt. [...] részvételük a helyi fejlesztésben (osztály) hatalomra való törekvésként is értelmezhető.” (118. old.) E nagyszabású elmélet aprócska hibája, hogy nem tájékoztat arról, hogy ez a bizonyos „projekt osztály” milyen értelemben alkot társadalmi vagy politikai osztályt.

Végül megállapíthatjuk, hogy a két kiadvány az itt felsorolt „apróságoktól” eltekintve érdekes és informatív. A magyar vidékről alkotott képzeteket, a vidékfejlesztés elméleti vonatkozásait és a vidéki tudáshasználatot

makroszinten értelmező kutatóknak sok nehézséggel kell szembenézniük, ha olyan puha változókat szeretnének mérni, mint az attitűdök, imázsok és képzetek. Max Weber szavaival: „Mert minél átfogóbb egy fogalom érvényessége – a terjedelme – annál inkább eltávolít a valóság teljességétől, hiszen ahhoz, hogy átfogja, ami a lehető legtöbb jelen-ségben közös, ahhoz lehetőleg elvontnak, tehát tartalmában szegényesnek kell lennie. Önmagáért az általános ismerete a kultúratudományokban sohasem értékes számunkra.” (Weber, Max: *Tanulmányok*. Osiris, Bp., 1998. 37. old.)

PAPP ÁBRIS

Ferkai András: Lakótelepek

Városháza, Budapest, 2005. 78 old.,
600 Ft (*A mi Budapestünk*)

Az 1992-ben útjára indított *A mi Budapestünk* sorozat negyvenedik kötete a lakótelepek kérdésével foglalkozik. Szerzője, Ferkai András építészettörténész a sorozatban korábban a főváros üzletportáljait mutatta be (*Üzletportálok*. Városháza, Bp., 1997.). A fényképekkel, tervrajzokkal illusztrált kis könyv röviden áttekinti közel húsz – 1880 és 1989 között épült – lakótelep történetét, a sorozat szabta terjedelmi korlátok miatt csak a legfontosabbakat. Nemcsak az építészeti vonatkozásokat tárgyalja, hanem a mindenkor társadalomtörténeti kontextust is igyekszik felrajzolni.

A lakótelep szó – s ezzel a szerző is tisztában van – nagyjából minden-
kiben hasonló képet idéz fel: szürke panelrengeteg, fémmászókákkal tarkított, lebetonozott játszóterek, kiégett fű. Hogy a lakótelep fogalmát miként lehet vagy kell definiálni, abban nincs egyetértés. Csizmady Adrienne Budapest lakótelepeiről szóló könyvében, áttekintve a hazai és részben a külföldi szakirodalomban fellelhető definíciókat, azt találta, hogy a kutatók akkor beszélnek lakótelepről, ha tervszerűen létrehozott, a környezetüktől nyilván-

valóan elkülönülő épületegyüttesekről van szó. Az már vitatott, mely időszak(ok)-ban készült telepeket nevezzük lakótelepnek. (Csizmady Adrienne: *A lakótelep*. Gondolat, Bp., 2003. 11–28. old.). Csizmady az 1949 és 1990 között felhúzott épületegyüttesekre alkalmazza a lakótelep terminust, Ferkai viszont a fővárosról szólva 1880-ig visszamenően használhatónak tartja ezt a megnevezést.

Ilyenformán Ferkai telepként definiálja az olyan településrészt, „amely a város (vagy falu) hosszabb idő alatt, spontán kialakult szövetétől elkülönül. Olyan együttes, amely egyetlen építési akció során, viszonylag rövid idő alatt jön létre, általában meghatározott társadalmi réteg vagy népeségcsoport számára, és a beépítés módjában, architektúrájában valamiféle egységre törekszik.” (5. old.) Így lakótelepnek tekinti az egységesen és egy időben épült családi házak alkotta épületegyütteseket, az új háztípusokat bemutató mintatelepeket (a Napraforgó utcai kislakásos telepet), a szociális célú lakóépületeket, a községi és állami telepeket, illetve a munkások és a közép-rétegek önszervező egyletei által épített telepeket.

Amíg tehát Csizmady a köznyelvi használathoz kapcsolódva a szocialista nagyipari beruházások keretében épült lakóházegyütteseket nevezte lakótelepnek, Ferkai a telepszerű építkezés kritériumára helyezi a fő hangsúlyt, s így tág időkeretben értelmezi a lakótelep fogalmát. Nem biztos persze, hogy szerencsés összevetni Csizmady egységes, statisztikailag elemezhető adatokkal dolgozó, az időben is sokkal behatároltabb munkáját Ferkainak az áttekinthető összefoglalás szándékában fogant, egy történeti ív felvázolására törekvő írásával. Ferkai a telepszerűségre koncentrált, és ezért sok olyan tényezőt hagy figyelmen kívül, amellyel a téma más kutatói komolyan számolnak. Nem hanyagolhatók el azok a különbségek sem, amelyek az 1950-es évektől kezdődő nagyipari lakótelep-építés és a korábbi, Budapesten már a XIX. század végétől létező telepszerű építkezések között mutatkoznak.

Lakások tömeges (tízezres nagyságrendű), egységes (nem csak egy adott építési akcióban használt)

típus-tervek szerinti építése, ahol az épületek magassága jóval túlszárnyalja a második világháború előtt Magyarországon megszokott szintet, kifejezetten a nagyipari lakótelep-építésre volt jellemző.

Jól látszik a szerző azon szándéka, hogy rehabilitálja a lakótelep negatív képzeteket keltő fogalmát. Olyan történeti ívet alkot, melyben (két „szélsőséges” példát említve) a kertvárosi jellegű, a köztudat szerint élhető, emberi léptékű házakból álló Wekerle-telep és a tervezők elhibázott térszervezési koncepciója miatt különösen nyomasztóra sikeredett Újpalotai lakótelep egyazon fogalmi keretben kap helyet. Ebből a történeti nézőpontból a lakótelepek olyan újfajta szerveződéseknek tűnhetnek, amelyek a levegőtlen, sötét bérházak világhoz képest egészségesebb, feltétlenül emberibb életkörülményeket biztosítanak az ott élőknek.

„A telepszerű építkezés céljából és természetéből következően a beépítés általában lazább jellege: a lakótelep a XIX. századi nagyváros sűrűn lakott negyedeivel, zsúfolt és egészségtelen bérkaszárnnyáival szemben kínál alternatívát. Ezért szorosan kapcsolódik a kertvárosgondolathoz. Az ideális kertvárostól a különbözteti meg, hogy nem önfenntartó: nincsenek benne munkahelyek és egyéb központi funkciók.” (5–6. old.) Ez a némiképpen idealizált lakótelep-definíció a XX. század elején épült tisztviselőtelepekre vagy akár az 1930–40-es évek fordulóján felhúzott magdolnavárosi lakóépületszortokra vonatkozóan még igaz is lehet. A hatalmas méretével, nyomasztóan nagy üres tereivel az intimitás legalapvetőbb jegyeit is nélkülöző kelenföldi lakótelepre azonban már sehogy sem illik.

Nehéz és talán fölösleges is meghúzni a *telepszerű építkezés* és a *lakótelep-építés* közti határt. Ferkai András könyve viszont éppen arról győzt meg, hogy két különböző építéstörténeti fogalommal van dolgunk.

A szerző három történeti egységbe szerkesztve, 1880-tól az első világháborúig, majd a két világháború között, illetve 1945 után külön-külön veszi sorra az általa lakótelepeknek tekintett egységek építéstörténetét.

Az 1880-tól az első világháborúig terjedő időben Budapesten jellemzően háromféle forrásból finanszírozták a telepszerű lakónegyedek építését: egyesületi pénzekből, mint a Népliget melletti tisztviselőtelep vagy a zuglói postástelep esetében; állami vállalatok beruházásából (ennek könyvbéli példája a MÁVAG-munkáskolónia); az állami és községi költségvetésből (így jött létre az 1909 és 1924 között megépült, négyezer lakást magába foglaló Wekerle-telep is).

Az első világháború éveiben szünetelt a telepszerű fővárosi lakásépítkezés, és a békeévek beköszöntével sem indult újra. A korábban nagy szerepet játszó magántőkének ugyanis nem érte meg, hogy a különösen kedvezőtlen feltételek (kötött lakásgazdálkodás, infláció, megnőtt közterhek) közepette bérházak építésébe fektessen be. A húszas években – a két világháború közötti fővárosi lakásínség enyhítésére – állami beruházások keretében egyszerű, gyorsan felépíthető telepeket adtak át a Pongrácz út mentén, majd pedig a Juranics utcában. Városházi pénzekből 1925-től készültek új lakások, de forrásszüke miatt 1927-től már banki segítséggel.

Az így felépült telepek a XX. század második felében készült lakótelepek előképeinek tekinthetők, mivel valahol félúton állnak a XIX. századi zsúfolt bérkaszárnnyák és a sorozatban gyártott panelek között.

Két kulcsszó, a *tipizálás* és a *nagyipari lakásépítési módszer* határozza meg az ötvenes évektől az állami lakásépítést. Teljesen új elem a nagyipari kivitelezés, a tipizálás viszont már korábban is jellemző volt; típus-tervek alapján dolgoztak egy-egy építési akció során, jóllehet speciális, kizárólag az adott területre szánt „egyedi” típus-tervekkel, nem pedig országosan egyöntetű sablonokkal. Megítélésem szerint attól kezdve érdemes *lakótelepekről* beszélni, hogy létrehozták a lakótelepi típus-tervek kidolgozásáért felelős állami tervezőirodákat, Budapesten ezt a szerepet a FŐTI–Buváti töltötte be.

Az első fővárosi lakótelepek az 1950-es évek politikai fordulatainak tökéletes építészeti lenyomatai. Jel-

lemző módon a politikai élet legkisebb változásai is nyomot hagytak az ekkoriban épült lakótelepeken. Schömer Ervin és Cserba Dezső alapvetően modernista Béke úti lakóházterveit az évtized elején még elfogadta a minisztérium, a homlokzatok „rendszerhű” átfazonírozására (addig szokatlan módon) azonban már külön pályázatot hirdettek.

Az Üllői út menti, egykori Mária Valéria telep helyén épített *József Attila lakótelep* (az első nagy lakótelep) építéstörténete sem szűkölködik a fordulatokban. Az 1953–54-es első tervrajz még sztálinista elvek szerint megálmodott zárt, robusztus épületeket, megalomán, birodalmi arányokat tükröző tereket, sugárutakat irányzott elő. A második (1955-ös), megvalósult beépítési terv az eredetihez képest jóval modernebb: a természetesen vezetett belső úthálózat a változatos városképet adó, az utcáktól független, szabadon álló sáv- és pontházak mindmáig jól működő, szerethető környékké formálták a területet. Ebben persze nagy szerepe van az időközben megnőtt fáknak, a jól sikerült parkosításnak.

A lakóházak tömeggyártásának megkezdése előtt az Építésügyi Minisztérium pályázatokat írt ki azzal a céllal, hogy a díjazott terveket a lakótelep-építésben prototípusként használja. Ezeket a pályamunkákat az *Óbudai kísérleti lakótelepen* építették fel (57–58. old.). A kísérletezés lezárulásával, az 1960-as évektől bő három évtizeden át sorra épültek a főváros nagy, házigyári elemekből készített lakótelepei: a *Kelenföldi*, majd az *Újpalotai*, illetve a lakótelep-építés hatyúdalaként emlegetett *Káposztásmegyeri*.

Izgalmas nyomon követni a nagy lakótelepek építéstörténetét, és látni, milyen okok vezettek minden tervezői jó szándék ellenére építészeti kudarcokhoz Újpalotán, s formálták ugyanakkor szerethető kisvárossá a József Attila lakótelepet.

Némileg leegyszerűsítve, a kudarc vagy a siker oka az épületek eltérő méreteiben és elrendezésében keresendő. Amíg a nagyjából az 1960-as évek közepéig épült lakótelepeknél még csak a szándék fogalmazódott meg a minél több embert befogadó,

sorozatban gyártott lakóházak építésére, addig az évtized végétől kivitelezésükben és arányaikban (méretükben) egyaránt ipari jellegű panelnegyedek születtek Budapesten. Szinte kisvárosnyi méretű népességet kívántak elhelyezni bennük. Kelenföldön 30 ezer, Újpalotán 60 ezer lakóval, Káposztásmegyeren pedig 20 ezer lakással számoltak (ebből végül 7900 épült meg).

A második világháború utáni „korai lakótelepek” közelebb állnak a kertvárosi lakótelep gondolatához, mint az 1970–80-as években betonba álmodott „klasszikus”, falanszterszerű lakótelepek. A házigyári lakótelepek zöme a város szövetétől idegen testként magába zárt, eltűzött, embertelen arányai miatt képtelen a környezetéhez integrálódni, ami szinte az összes magyarországi városban súlyos társadalmi problémák forrása.

Újpalota volt az első kísérlet a paneles lakótelep városiasabbá tételére. Az alapkoncepció, nevezetesen hogy a zártan beépített városgerinc mögötti, lazább elhelyezésű, sok zölddel teleszórt alközpontok komfortosabbá teszik a telepet, azonban nem bizonyult helytállóknak. Hiszen a közparkok, ahogy a többi nagylakótelepen is, hellyel-közzel gondozott senkiföldjévé váltak idővel.

„Ha Káposztásmegyer végleges beépítését nézzük, tervrajzon vagy légi felvételen, mintha nem is lakótelepet, hanem valódi várost látnánk: negyedekkel, keretes tömbökben védett udvarokkal és térszerű terekkel. Káposztásmegyer rehabilitálta az utcát és a teret” – jegyzi meg a szerző (73. old.).

Úgy tűnik, Káposztásmegyeren igyekeztek visszatérni a sokat emlegetett „kertvárosi lakótelep” gondolatához. A terület leromlása, az alacsonyabb, arányos épületek, a korábbi nagy telepekhez képest kreatívabb építészeti megoldások ellenére is, szinte a telep átadása óta folyamatos. Ennek valószínű oka az Újpalotára is oly jellemző térbeli elzárttság. Mindkét lakótelep nehezen megközelíthető: Káposztásmegyer, metró híján, már szinte a fővároson kívül eső gettó. A térbeli elkülönülés más értelemben a rendszerváltás után épült

lakóparkokra is felettebb jellemző. Ez esetben nem (vagy nem csak) a városon kívüli elhelyezkedésről van szó, hanem arról a bezártságról is, amelyet a lakókat körülvevő kerítések, biztonsági akadályok alkotnak. A lakóparkokban, ahogy Ferkai megjegyzi, nincs mindenki által látogatható köztér, utcai nyilvánosság s az épületek nem integrálódnak az őket körülvevő városrészekbe, hanem inkább elkülönülnek tőlük, zárványként ékelődnek a város szövetébe.

Az Epilógusban Ferkai két feladatot határoz meg. Egyrészt azt, hogy ismét „jófajta lakótelepeket” kell tudni építeni; másrészt azt, hogy fontos lenne az állami szociális lakásépítés. Végül hozzáteszi: a paneles lakótelepeket értéknövelő beruházásokkal – lakásösszevonásokkal, új alaprajzi elrendezések kialakításával, nagyobb kertek, zöldfelületek létrehozásával – kellene rehabilitálni. Mindkét javaslata komolyan megfontolandó.

Valóban tragikusan hiányzik a mai lakáspiacról az állam mint beruházó. Szinte kizárólag piaci szereplők (magánbefektetők, bankok) vesznek részt a lakásépítésben. Az önkormányzatok és az állam ritkán épít vagy újít fel lakóépületet; és legfőképpen a saját lakhatásának a megoldására képtelen réteg segítségét ismerni el felelősségének, de a hajléktalankok ellátását már nem érzi kötelező feladatának. Az 1989 utáni állami lakásállomány szinte teljes privatizálása némi vagyonhoz juttatta ugyan az önkormányzatokat, ma azonban az a helyzet, hogy nagy induló összegre van szüksége annak, aki öröklakást kíván vásárolni, vagy pedig a bérelt lakásért kénytelen az átlagjövedelemhez képest aránytalanul magas piaci bért fizetni.

A másik feladat, a panelből épült negyedek rehabilitálása egyelőre jószerivel kimerül a házak külső szigetelésében, illetve a fűtési rendszerek korszerűsítésében. A nagy lakótelepek kezelése nemcsak nálunk okoz gondot. Németországban *Stadtumbau Ost* címmel 2002 óta zajlik az egyik legnagyobb panelrehabilitációs program, felemás sikerrel. Az újraegyesítés után rohamtempóban ürültek ki az iparukat veszítő keletnémet városok panelnegyedei; közel egymillió

üres lakás maradt lakó nélkül (Birgit Glock: Schrupfende Städte. *Berliner Debatte Initial*, 13 [2002], 2. szám, 3–10. old.), és a rehabilitációs program sem képes a gazdaságilag leszakadó térségek kisvárosaiba visszacsábítani a korábban onnan elköltözőket.

Nálunk is tartani lehetett hasonló jelenségektől, a csődbe ment volt szocialista ipari városok lakossága azonban nem költözött, nem költözhetett ki tömegesen a lakótelepi otthonokból, s végül a saját tulajdonú lakás foglya lett.

Nem látom esélyét, hogy a társasházi formában működő paneltoronyok lakóközösségei képesek lesznek olyan értéknövelő beruházásokra, amelyek az elhibázott tervezési koncepciók folytán kialakult, személytelen házigyári nagylakótelepek (mint például Újpalota) jellegét megváltoztathatnák, s a lakótelepet vonzóbbá tennék.

VALLÓ JUDIT

Kornai János: Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás

*Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.
207 old., 4200 Ft*

Kornai János nyolc, korábban már előadások, cikkek formájában, illetve *A szocialista rendszer* című könyvében publikált tanulmányát, valamint a hozzájuk fűzött kiegészítéseket, vizsdatekintő és egyes pontokon korrigáló megjegyzéseket adta közre legújabb könyvében. Nem vállalkoznék a szerző egyetlen művéről sem minden részletre kiterjedő ismertetés írására. Kornai ugyanis olyan alapos pontossággal fogalmazza meg mondanivalóját, hogy az a recenzens, aki igyekezne visszaadni gondolatainak rendszerét, óhatatlanul a leegyszerűsítések, akár pontatlanságok elkövetésének hibájába esne. Írásom tehát bevallottan inkább megjegyzésgyűjtemény a szerző tanulmánygyűjteményéhez.

Arról írok, hogy bennem milyen gondolatokat ébresztett, milyen kérdéseket vetett fel a könyve.

Már a tanulmánykötet címe is gondolatébresztő, hiszen az olvasót Joseph Schumpeter *Socialism, Capitalism and Democracy* (1942) című könyvére emlékezteti. Schumpeter ebben a könyvében még amellett érvelt, hogy a szocializmus nem a kapitalista rendszer kudarcára adott válaszként, hanem éppen ellenkezőleg, a kapitalizmus sikerének eredményeként jön majd létre. Kornai a kötet negyedik tanulmányában (*Az átalakulás sebessége*) meglehetősen kritikusan utal Schumpeter említett művére, megállapítván, hogy abban Schumpeter „naiv reményeket fűzött a piaci szocializmushoz” (70. old.). Kornai egyik szellemi forrásának tekinti Schumpetert, de nem az említett könyve, hanem részben *A gazdasági fejlődés elmélete* (*The Theory of Economic Development*, 1911) című műve miatt, amely a vállalkozót nevezte meg a kapitalizmus központi szereplőjeként. Talán még ennél is nagyobb hatással volt azonban Kornaira Schumpeter rendszerelmélet-építő kísérlete. Kornai tanulmánykötete – és munkásságának meghatározó része – a piaci szocializmus, a reformszocializmus működőképességének megkérdőjelezése, mélyre ható kritikája. Így a kötet címe egyrészt azt sejteti, hogy a schumpeteri szocializmus-felfogástól különböző gondolatrendszer bontakozik majd ki az olvasó szeme előtt. Emellett Kornai utolsó, *A rendszerparadigma* című tanulmánya a schumpeteri kísérletet követő paradigmaalkotás vázlatja.

A kötet első három tanulmánya a szocialista rendszer klasszikus formájával, majd különböző korszakokban és országokban megreformált változataival, illetve a klasszikus és a reformált szocializmus, valamint a piaci szocializmus elméleti előzményeivel foglalkozik. További négy írás a szocializmusból a kapitalizmusba történő át- (avagy vissza-) menet legfontosabb aspektusait elemzi, míg a befejező tanulmány a szerző szocializmus- és rendszerváltás-kutatásainak elméleti alapjait adó „rendszerparadigma” fogalmi rendszerét igyekszik tisztázni.

A kötet első tanulmánya (*A klasszikus rendszer koherenciája*) – a szerző *A szocialista rendszer* (1993) című művének 15. fejezete – rendkívüli pontossággal írja le a klasszikus szocializmus alkotóelemeit és részfolyamatait, valamint főbb összefüggéseiket. Kornai a főbb alkotóelemeket és a köztük létesült oksági kapcsolatokat ábrán is szemlélteti. Álláspontja szerint a kiindulópont a kommunista (marxista-leninista) párt osztatlan hatalma – melyet nem kérdőjelez meg az, hogy egyes volt szocialista országokban (mint Lengyelországban vagy az NDK-ban) az uralkodó párt „életben hagyott” a szocialista rendszer kialakulása előtt már létező pártképződményeket –, valamint a kommunista ideológia dominanciája.

A második meghatározó tényező az állami tulajdon uralkodó pozíciója, míg a harmadik a gazdaságot és a társadalom életének más területeit is átfogó bürokratikus koordináció döntő szerepe. Ezekből következik a tényezők negyedik csoportja – a tervalku, a mennyiségi hajsza, a paternalista kormányzás, a puha költségvetési korlát, az eladók és a vevők csekély árérzékenysége és több további, a rendszerre jellemző vonás. Az ötödik tényezőcsoportot a szocialista rendszer működési sajátosságai, „tünetei” alkotják. A 15. oldalon található ábra foglalja össze az említett tényezőcsoportok kauzális kapcsolatait. Kornai szerint a kauzalitás az első, legerősebb tényezőtől – a kommunista párt hatalmától – a szocialista rendszer krónikus tüneteig vezető láncolatban egyirányú. Nem ír le kölcsönhatásokat az egyes tényezők között. Az ábrát tehát úgy kell olvasnunk, hogy „amennyiben a kommunista párt hatalma osztatlan, akkor a tulajdon állami formája az uralkodó”, „ha az állami tulajdon szerepe a meghatározó, akkor abból a bürokratikus koordináció túlsúlya következik”, „ha a rendszer alapvető koordinációs mechanizmusa a bürokratikus koordináció, akkor abból következik a tervalku, a puha költségvetési korlát, a mennyiségi hajsza és a paternalizmus léte” és így tovább. Kornai oksági láncolata a „klasszikus” szocialista rendszer esetében pontos. Az olvasóban azonban két kér-